

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА У ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВАХ ЩОДО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

Мета дослідження. У статті розглянуто проблему зберігання документальних джерел про життя і діяльність Голови Директорії і Головного Отамана військ Української народної республіки Симона Петлюри у вітчизняних та зарубіжних архівних установах. Усвідомлюючи, що постать С. Петлюри й дотепер залишається контроверсійною в історіографії та у сприйнятті суспільства, автор поставив собі за мету показати, що лише за допомогою вивчення різнопланових, раніше не відомих архівних документів і матеріалів можна спростувати наукові й ідеологічні стереотипи і традиційні постулати та донести сучасникам і майбутнім поколінням правдиві свідчення. **Наукова новизна** отриманих результатів полягає у комплексному висвітленні наявних архівних документів і матеріалів які дають можливість представити максимально об'єктивні і підтвержені часом оцінки особистості С. Петлюри покажі місць їх знаходження та умов зберігання. **Висновки.** Умови нелегальної роботи, динамічний перебіг подій доби визвольних змагань, обставини еміграції – все це негативно відбилося на збереженні документів про С. Петлюру. Чимало з них усе ще не віднайдені і не оприлюднені. Відтак пошуки в архівних фондах необхідно продовжувати. Значна частина джерел, що стосуються С. Петлюри, перебувають за межами нашої країни і їх доцільно повернути в Україну. Документи і матеріали про С. Петлюру, на думку автора, невиправдано розпорочені по різних архівних установах. Нагальною є потреба створення окремого архівного структурного підрозділу, який би сконцентрував усю джерельну базу і координував науково-дослідну роботу у цій царині. Суттєвим практичним кроком з точки зору виявлення, вивчення, публікації матеріалів мала б стати підготовка анотованого покажчика фондів та колекцій документів про С. Петлюру.

Ключові слова: Симон Петлюра, архівні установи, документальні джерела, національно-визвольна боротьба, армія УНР, українська еміграція, пошукова робота в архівах.

Литвин Сергей Харитонович, доктор исторических наук, профессор, проректор по научной работе и международным связям Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Документальные источники в отечественных и зарубежных архивных учреждениях по жизни и деятельности Симона Петлюры

Цель исследования. В статье рассмотрена проблема хранения документальных источников о жизни и деятельности Председателя Директории и Главного Атамана войск Украинской народной республики Симона Петлюры в отечественных и зарубежных архивных учреждениях. Осознавая, что фигура С. Петлюры и до сих пор остается контроверсионной в историографии и в восприятии общества, автор задался целью показать, что только с помощью изучения разноплановых, ранее неизвестных архивных документов и материалов можно опровергнуть научные и идеологические стереотипы и традиционные постулаты и донести современникам и будущим поколениям правдивые показания. **Научная новизна** полученных результатов заключается в комплексном освещении имеющихся архивных документов и материалов которые дают возможность представить максимально объективные и подтверждены временем оценки личности С. Петлюры, представления мест их нахождения и условий хранения. **Выводы.** Условия нелегальной работы, динамический ход событий эпохи освободительной борьбы, обстоятельства эмиграции - все это негативно отразилось на сохранении документов о С. Петлюре. Многие из них все еще не найдены и не обнародованы. Поэтому поиски в архивных фондах необходимо продолжать. Значительная часть источников, касающихся С. Петлюры, находятся за пределами нашей страны и их целесообразно вернуть в Украину. Документы и материалы о С. Петлюре, по мнению автора, неоправданно рассеяны по разным архивным учреждениям. Неотложной является необходимость создания отдельного архивного структурного подразделения, который бы сконцентрировал всю ключевую базу и координировал научно-исследовательскую работу в этой области. Существенным практическим шагом с точки зрения выявления, изучения, публикации материалов должна стать подготовка аннотированного указателя фондов и коллекций документов о С. Петлюре.

Ключевые слова: Симон Петлюра, архивные учреждения, документальные источники, национально-освободительная борьба, армия УНР, украинская эмиграция, поисковая работа в архивах.

Lytvyn Serhii, doctor of historical sciences, professor, vice rector on scientific work and international relations of the National Academy of leading personnel of culture and arts

Documentary sources in the domestic and foreign archival institutions regarding the life and work of Simon Petliura

Purpose of the article. The article deals with the problem of the storage of documentary sources about the life and activities of the Director of the Directorate and Chief Ataman of the forces of the Ukrainian People's Republic Symon Petliura in domestic and foreign archival institutions. **Methodology.** Realizing that the figure of S. Petliura remains controversial in historiography and the perception of society, the author has set out to show that only using studying diverse,

previously unknown archival documents and materials one can refute scientific and ideological stereotypes and traditional postulates and convey contemporaries and future generations are true testimonies. **The scientific novelty** of the obtained results consists in the comprehensive coverage of the available archival documents and materials that provide an opportunity to present the most objective and verified by the time estimates of personality S. Petliura showing the places of their location and conditions of storage. **Conclusions.** Conditions of illegal work, the dynamic course of the events of the epoch of liberation, the circumstances of emigration - all this negatively affected the preservation of documents about S. Petliura. Many of them are still not found and not disclosed. Therefore, searches in archival funds should be continued. Much of the sources relating to S. Petliura are outside our country, and it is expedient to return them to Ukraine. According to the author, the documents and materials about S. Petliura are unjustifiably scattered at various archival institutions. An urgent need is to create a separate archival structural unit, which would concentrate all source base and coordinate research work in this field. A significant practical step regarding identifying, studying and publishing materials should be the preparation of an annotated index of funds and collections of documents about S. Petliura.

Key words: Simon Petliura, archival institutions, documentary sources, national liberation struggle, UNR army, Ukrainian emigration, search work in archives.

Актуальність дослідження. Доба Української революції 1917–1921 рр. є найбільш замовчуваною та сфальсифікованою в історіографії, насамперед, у радянській. Найконтroversійнішою постаттю тієї доби є постать Голови Директорії і Головного Отамана Української народної республіки Симона Петлюри. Наукові та ідеологічні стереотипи, що сформувалися навколо його постаті, заважають в сучасній, обтяженій пострадянськими стереотипами, дійсності добитися істини. Становлення нового рівня ментальності, громадсько-політичної та національної свідомості вимагає перегляду цих стереотипів. Глибоке, об'єктивне вивчення життя і діяльності С. Петлюри є не тільки даниною відновлення історичної правди, а й суспільною потребою сучасного національного державотворення. Будуючи сьогодні українську незалежну суверенну державу, ми не тільки маємо віддавати належне своїм великим попередникам, а й використовувати їхній історичний досвід, щоб не повторювати помилок. Одним із шляхів відновлення істини є спростування усталених міфів і висвітлення справжнього образу Симона Петлюри за допомогою вивчення різнопланової вітчизняної і зарубіжної історіографії, а також раніше не відомих архівних документів і матеріалів.

Мета статті. Висвітлення місць зберігання документальних джерел про життя і діяльність Голови Директорії і Головного Отамана військ Української народної республіки Симона Петлюри у вітчизняних та зарубіжних архівних установах. Автор поставив собі за мету показати, що лише за допомогою вивчення різнопланових, раніше не відомих архівних документів і матеріалів можна спростувати наукові й ідеологічні стереотипи і традиційні постулати та донести сучасникам і майбутнім поколінням правдиві свідчення.

Аналіз публікацій з теми свідчить, що від 1919 року і до наших днів про С. Петлюру виникла об'ємна історіографічна та джерельна база. Вона створювалася у складних і суперечливих суспільно-історичних процесах ХХ століття в умовах гострого протистояння історичних шкіл різних політичних напрямків: радянського і державницького українського. Український напрямок започаткували праці В. Винниченка [1], П. Христюка [6], М. Шаповала [7] та ін. Окремі сучасні українські історики, як, зокрема, В. Солдатенко [5], В. Савченко [4], Д. Яневський [8], недостатньо послуговуючись архівними джерелами підживлюють та примножують міфи і стереотипи про С. Петлюру. Помітним явищем є видання чотирьох томів статей, листів та документів С. Петлюри віднайдених в архівах.

Виклад основного матеріалу. В Україні зберіглася і нині стала доступною для широкого загалу дослідників величезна документальна база, яка містить справжні поклади малодослідженої інформації і дає можливість поглибити наші знання про С. Петлюру в різних сферах його діяльності: військового організатора, політика, державного діяча. Це документи, що містять законопроекти, закони, меморандуми, декларації, постанови, резолюції, стенограми та протоколи засідань Центральної Ради, Малої Ради, Генерального Секретаріату, Директорії та урядів Української Народної Республіки; листування з міністерствами та державними установами; звернення та відозви до населення і до війська; виступи і статті керівників різних рангів; заяви, доповідні записки, телеграми, скарги, а також протоколи військових з'їздів, накази Головного Отамана тощо. У відтворенні справжньої картини минулого дуже важливу роль відіграють видання-листки: відозви, повідомлення, заклики до українського народу, універсали тощо, які були ще донедавна недоступними для дослідників.

Найповніше відкритіся документи про С. Петлюру у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Архів, зокрема, зберігає документи вищих урядових інституцій, політичних партій його доби. У ЦДАВО України за приблизними підрахунками налічується близько 400 фондів періоду УНР. Тепер практично неможливо дослідити походження матеріалів, з яких створювалися ці фонди. Як стверджує дослідниця з Українського Гарвардського інституту Патрісія Кеннеді Грімстед, деякі з них «походять з передвоєнних фондів Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, які були розпорошені по архівах Москви, Києва, Харкова, Мінська» [3].

Окремо слід зупинитися на характеристиці особового фонду С. Петлюри (ф. 3809). Він невеликий – налічує всього 17 справ загальним обсягом 486 аркушів. Сформований у 1949 р., він, природно, мав гриф секретності і за останнє півстоліття майже не поповнювався. Документи охоплюють період з 1907 по 1926 рр., але ні тематично, ні хронологічно вони не систематизовані. Питома вага документів

власне Петлюри незначна. Спроба проблемно-хронологічної систематизації цих вельми еkleктично зібраних матеріалів дозволяє(при певній мірі умовності) виділити кілька найзначніших груп. Насамперед це листування С. Петлюри з А. Лівичьким, І. Мазепою, М. Васильком, С. Шелухіним та іншими чільними урядовцями і дипломатами УНР. Воно охоплює період з 1919 по 1923 рр. і стосується широкого кола внутрішньополітичних, міжнародних, фінансових питань.

Інша група матеріалів відбиває діяльність С. Петлюри як голови Всеукраїнського земського союзу. Збереглися численні звернення до нього представників земств у зв'язку з переслідуваннями їх з боку гетьманських властей. Частина документів містить відомості про членів родини Петлюри: листи дружини Ольги, матеріали стосовно брата Олександра та ін. Велика кількість візитних карток може дати уявлення про коло тогочасних контактів Петлюри. Збереглися два його фото – одне дореволюційного часу, друге – 1917 р.

Однак малочисельність особового фонду С. Петлюри компенсується величезним масивом документів, що відбивають його діяльність як державного і військового діяча доби Центральної ради та на посту Голови Директорії і Головного Отамана військ УНР. Вони зберігаються в багатьох інших фондах цього архіву. В першу чергу, це фонди Української Центральної ради (ф. 1115), Генерального секретаріату Центральної ради (ф. 1063), Генерального секретарства з військових справ (ф. 1076), Ради народних міністрів (ф. 1065), Військового міністерства УНР (ф. 1075), Головного управління Генерального штабу Армії УНР (ф. 1078), Канцелярії Директорії УНР (ф. 1429), Канцелярії Головного Отамана республіканських військ УНР (ф. 526), провідних міністерств УНР – закордонних справ (ф. 3696), внутрішніх справ (ф. 1092), земельних справ (ф. 1062), юстиції (ф. 2208), єврейських справ (ф. 2060), управління преси і пропаганди (ф. 1113) тощо.

Важливі документи щодо еміграційного періоду життя і діяльності С. Петлюри містять фонди закордонних посольств і місій (ф. 3619), Судової комісії для ведення процесу у справі убивства С. Петлюри (ф. 3890), Міжорганізаційного комітету з увічнення пам'яті С. Петлюри (ф. 4011), Управління Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі (ф. 4362) та ін.

Особливу цінність для дослідження бойового шляху української армії під керівництвом Головного Отамана С. Петлюри у найдраматичніший період боротьби другої половини 1919 р. становить Щоденний журнал бойових дій армії УНР за червень–жовтень 1919 р. (ф. 3172). Журнал містить докладні й вичерпні відомості про бойові операції армії УНР, директиви і накази командування, доповіді командирів частин, що дає змогу відтворити стратегію українського командування, плани військових операцій та їх практичне здійснення, перебіг бойових дій, стан і заходи з матеріального забезпечення військ та висвітлити безпосередню роль і вплив на них С. Петлюри.

Другим за кількістю і значущістю документів про діяльність С. Петлюри є Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) – колишній Партиійний архів Інституту історії при ЦК Компартії України. За тематичним універсалізмом він єдиний у своєму роді, оскільки компартія була «керівною і спрямовуючою силою» всіх сфер суспільного життя. Саме у фонді ЦК Компартії України (ф. 1) відклалися документи Політбюро, Оргбюро, Секретаріату, тимчасових парторганів, за якими можна відстежувати зародження і реалізацію упродовж десятиліть стратегії і тактики політичної, військової, контрпропагандистської боротьби проти С. Петлюри і петлюрівщини. Головне вістря цих заходів спрямовувалося на компрометацію Петлюри, його імені та очолюваного ним національно-визвольного руху.

Фонд «Комісії по історії Громадянської війни при ЦК КП(б)У» (ф. 5) містить документи і матеріали центральних та місцевих органів радянської влади з організації боротьби проти українських урядів та партизансько-повстанського руху. Серед них також збереглися окремі «петлюрівські» документи і матеріали: Центральної ради, Генерального секретаріату, Директорії, урядів УНР тощо.

У фонді «Колекція документів по історії Компартії України» (ф. 57) зібрано постанови, резолюції, заклики компартійних органів щодо боротьби з «петлюрівщиною», телеграми, виступи, спогади діячів КП(б)У тощо, які дають змогу відчувати неприйняття і непримиренність більшовиків до українського національно-визвольного руху, що уособлювався з іменем С. Петлюри.

Велика група документів архіву, пов'язаних з іменем С. Петлюри, зберігається у колекції фонду «Український музей у Празі» (ф. 269), що налічує близько 1600 справ. Фонд містить об'ємну епістолярну спадщину Петлюри, автографи його листів до найближчих соратників і друзів К. Мацієвича і В. Садовського, А. Лівичького, воєначальників В. Сальського, В. Петріва, а також сотника Армії УНР В. Шевченка за 1920, 1924–1926 рр. Серед особистих документів В. Садовського та І. Рудичіва є листи від дружини С. Петлюри – Ольги Петлюри. Серед матеріалів фонду також наявні окремі документи щодо роботи створеної за наказом Петлюри Особливої слідчої комісії для розслідування єврейських погромів в Україні 1919 р.: примірники законів УНР, накази по війську, інструкції щодо ведення розслідування, кримінально-слідчі справи окремих отаманів Армії УНР, звинувачених у погромах, тощо. Частина матеріалів фонду стосується подій, пов'язаних із убивством Петлюри, заходами щодо вшанування його пам'яті, судом над убивцею – С. Шварцбардом тощо. Тут містяться також окремі документи створеної в Парижі української громадської Судової комісії для ведення процесу у справі вбивства Голови Директорії і Головного Отамана Військ УНР С. Петлюри 1926–1927 рр. Більшість

документів, що мають надзвичайну цінність, потребують реставрації, тому, на жаль, вони досі для широкого кола дослідників є недоступними і у широкий науковий обіг ще не можуть бути введені.

Значний джерелознавчий матеріал для дослідження постаті С. Петлюри мають фонди Державного архіву Служби безпеки України (ДА СБУ), якому передані архівні фонди колишнього КДБ, починаючи з періоду громадянської війни, зокрема матеріали, зібрані працівниками ЧК України, під умовною назвою «Справа уряду УНР» (40 томів), які, як підкреслюється в анотації до них, мають «величезне історико-політичне і міжнародне значення і виявляють яскраву картину авантюристичної і підступної політики уряду Директорії т. зв. УНР проти інтересів робітників і селян...» [2, арк. 1]. Слід зауважити, що матеріали справи підібрані тенденційно і подані у прорадянському, проросійському, а відтак – в антиукраїнському дусі та містять малооб'єктивні й маловартісні висновки.

У фондах Центрального державного історичного архіву України (ЦДІА України) у м. Києві зберігаються документи 1902–1914 рр., які висвітлюють революційну діяльність С. Петлюри. Це матеріали жандармських, прокурорських та інших охоронних структур. Вони стосуються участі С. Петлюри в організаціях Революційної української партії (РУП) та УСДРП (розповсюдження листівок, зберігання нелегальної літератури), журналістської, редакторської роботи.

У Державному архіві Київської області (ДАКО) зберігаються матеріали комісії єврейського громадського комітету допомоги постраждалим від погромів в Україні у 1918–1921 рр. (ф. 3050). Чимало з цих документів розповідають про єврейські погроми, вчинені білогвардійцями на Правобережній Україні восени 1919 р., під час українсько-білогвардійської війни.

У фондах ЦДІА у Львові, який є одним з найбільших історичних архівних сховищ України, зберігаються численні документи щодо досліджуваного періоду і ті, що стосуються С. Петлюри. Правда, вони розпорошені по численних збірках особових фондів: О. Назарука (ф. 359), В. Старосольського (ф. 360), Р. Лашенка (ф. 370), С. Федака (ф. 373), Г. Степури (ф. 760), а також серед документів фондів Галицького намісництва (ф. 146), Польської Ліквідаційної комісії (ф. 212), Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ф. 309), Колекції документів урядів і армій УНР та ЗУНР (ф. 581) та багатьох інших. У результаті співпраці ЦДІАУ у Львові з Національною бібліотекою у Варшаві архівом створено велику збірку копій мікрофільмованих документів, що зберігаються у Варшаві і серед яких є цінні матеріали про діяльність С. Петлюри (про що йтиметься нижче). Така співпраця є прикладом позитивного досвіду повернення в Україну архівних документів з архівів інших країн.

У Державному архіві Вінницької області (ДАВО) цікавими щодо проблеми нашого дослідження були документи про діяльність місцевих органів самоврядування в період Директорії УНР та про єврейські погроми (ф. 4155, 1196 та ін.).

Документи, пов'язані з налагодженням матеріального забезпечення армії УНР на Вінниччині восени 1919 р. містяться у фонді Вінницької міської управи (ф. 230).

Державний архів Полтавської області (ДАПО) має документи про навчання С. Петлюри в духовній семінарії, вступ його на шлях революційної боротьби та деякі матеріали стосовно родичів Петлюри.

Чимало документів, які характеризують соціально-економічну ситуацію в Кам'янецьку добу Директорії УНР (ф. 260, 263, 3026), збереглося в Державному архіві Хмельницької області (ДАХО) та його Кам'янець-Подільській філії (К-ПФ ДАХО).

Внаслідок трагічної долі визвольної боротьби документи і матеріали цієї доби опинились в архівосховищах та бібліотеках багатьох держав Європи та інших континентів. Найповніше зібрання історіографічних праць та джерел про Симона Петлюру містять фонди Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, заснованої з ініціативи самого Петлюри, який у квітні 1926 р. склав відозву щодо створення бібліотеки. Урочисте її відкриття відбулося 26 травня 1929 р. Бібліотека є найстарішою інституцією в українській діаспорі і має завдання популяризувати ім'я Петлюри. На її полицях – понад 30 тисяч книжок і періодичних видань; вона має й архівний фонд. При бібліотеці створено Музей Симона Петлюри, в якому зберігаються цінні експонати та документи, що стосуються діяльності Петлюри. У Музеї при бібліотеці зберігаються бойові прапори Армії УНР та інші цінні реліквії, пов'язані з боротьбою Армії УНР, особисті речі С. Петлюри. Під час Другої світової війни гестапо вивезло бібліотеку до Берліна і передало у східний відділ Великої бібліотеки, а в 1943 р. її евакуювали до Ратібора. У 1945 р. фонди Бібліотеки ім. С. Петлюри та архів потрапляють у руки радянської армії, і на довгі роки слід їх загубився. Завдяки відданій праці української громади Парижа в післявоєнні роки Бібліотека ім. С. Петлюри і Музей відродилися. До нашого часу дбайливо зберігається періодика часів Петлюри, його листи, особисті речі тощо – цей безцінний скарб, за що паризький осередок української еміграції заслуговує великою вдячністю всієї української світової спільноти.

Зусиллями Патрисії Кеннеді Грімстед вдалося віднайти частину передвоєнних фондів та архіву Бібліотеки ім. С. Петлюри у московських архівах: Центрі зберігання історично-документальних колекцій (ЦХИДК) та Державному архіві Російської Федерації. Частково матеріали і документи бібліотеки у різні роки передані до архівів України (про що йшлося вище). Значна їх частина тепер міститься у Російському державному військовому архіві (РГВА), куди вони були передані у березні 1999 р. із ЦХИДК зі збереженням свого попереднього опису, і складається з 9-ти окремих фондів: документи Українського Народного Союзу у Франції (ф. 265); Тимофія Котенка (ф. 267); документи,

пов'язані з убивством Петлюри і Судовою комісією (ф. 268); документи колишнього товариства комбатантів у Франції (ф. 269); архіви журналу «Тризуб» (ф. 270); різна кореспонденція, документи митрополита Шептицького (ф. 271); архів П. Чижевського (ф. 272); документи Української спілки Ліги націй (ф. 273); документи стосовно українських організацій у Чехо-Словаччині (ф. 297). Інша частина архівів Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі складає 6 фондів Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ): Бібліотека Симона Петлюри в Парижі (ф. Р-7008, 141 одиниць); пресове досьє «Тризуба» (ф. Р-7498, 9 одиниць); Комітет вшанування пам'яті Петлюри (ф. Р-7437, 9 одиниць); Українська громада у Франції (ф. Р-9107, 667 одиниць); товариство бувших Вояків Армії УНР у Франції (ф. Р-9305, 14 одиниць); Найвища Рада Української Православної Церкви у Франції (ф. Р-9305, 14 одиниць). П. Грімстед вважає, що Бібліотеці ім. Симона Петлюри в Парижі може належати ще низка інших фондів ГАРФ: дипломатична місія УНР в Парижі (ф. Р-6275); делегація УНР на Мирній конференції в Парижі (ф. Р-7027); посольство УНР в Німеччині (ф. Р-5889); секретаріат УНР (ф. Р-7527); Міністерство закордонних справ УНР (ф. Р-6087) та ін. [3].

Унікальним серед українських наукових закладів за кордоном є Наукове товариство імені Шевченка в Європі (Париж, Сарсель), в якому акумульована чи не найбагатша історіографічна спадщина національно-визвольної боротьби українського народу. Величезний масив літератури та джерельних матеріалів зібрано у фондах Українського Вільного Університету у Мюнхені. Багато документів і матеріалів стосовно досліджуваної проблеми містять архіви Республіки Польща, куди вони потрапили ще наприкінці 1919 р., коли їх разом з іншим військовим майном армії УНР, яка відступала під тиском білогвардійців, було захоплено як трофей польськими військовими частинами. Інша частина їх «осіла» у польських архівах під час перебування українського екзильного уряду УНР у Польщі та перебування армії УНР на інтернуванні в міжвоєнний період. Великий масив документів, дотичних до діяльності С. Петлюри, зосереджено у Центральному військовому архіві (Centralne Archiwum Wojskowe, CAW) у Варшаві (Рембертів), зокрема у фонді (ф. 380) під назвою «Інтернована Українська Армія», який містить 1270 справ. Найбільше зацікавлення з них викликають документи Канцелярії Головного Отамана (80 справ), Військового міністерства (557 справ), Головного управління Генерального штабу (213 справ), Штабу Дієвої Армії (89 справ) та ін. Значний інтерес становлять «мобілізаційні» документи українського військового командування – звіти і доповіді представників місцевих адміністрацій УНР про хід мобілізації до українського війська на Правобережній Україні. Зазначені документи допомагають збагнути причини невдач мобілізаційних заходів до «петлюрівської» армії – відсутність налагодженого адміністративного апарату на місцях та низький рівень матеріального забезпечення української армії – головні умови, без яких ці заходи були приречені.

У Національній бібліотеці у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie) зберігається значне зібрання документів і матеріалів під умовною назвою «Наукове товариство імені Т. Шевченка». З них створено фонд мікрофільмів. Серед них документи Партизансько-повстанського штабу (ППШ) (м/ф68754–68755; 68845–68849; 68863–68868), а саме: накази ППШ у повному обсязі, щоденники штабу, склад апарату ППШ, ситуаційні рапорти, інструкції, донесення, кореспонденція, зокрема і від Головного Отамана. Цінними є дипломатичні документи урядів УНР і ЗУНР, що містять дані про діяльність закордонних українських місій. Їх опрацювання дало можливість прояснити цілу низку проблем, пов'язаних з діяльністю С. Петлюри у роки його перебування у Варшаві, зокрема щодо керування повстанською боротьбою, впливу на роботу ППШ, стосунків з керівництвом штабу. Окремі документи стосовно досліджуваної проблеми вдалося віднайти у збірках канцелярії Директорії УНР (м/ф87285), Міністерства закордонних справ (м/ф87286, 87287), канцелярії уряду УНР (м/ф87499), персональної управи Армії УНР (м/ф87503), дивізії Армії УНР (м/ф87542–87544), особових збірках А. Жука (м/ф77055, 77056), Є. Архипенка (м/ф79909–79912; 80286, 80361) та ін.

Слід зазначити, що багато документів цих збірок, на жаль, перебуває у вкрай поганому стані і не придатні для прочитання. У деяких матеріалах відсутні окремі сторінки, інші – без зазначення авторства, дати, місця тощо. Так, зокрема, через втрату двох перших сторінок неможливою є ідентифікація авторства цікавого рукопису «Спогади одного ад'ютанта Ставки про події 1919 р.» обсягом 304 арк. (м/ф87502), написаного в Каліші й датованого 20 серпня 1922 р. Спогади містять сміливі й нестандартні оцінки та характеристики чільних діячів УНР. Однак, як для автора – ад'ютанта Петлюри, вони є вкрай «антипетлюрівськими», що наводить на думку про їхній фальшивий, провокаційний характер. Велику українську архівну спадщину зберігає Державний архів у Празі. У ньому є багаті особові збірки сучасників і сподвижників Петлюри: М. Омеляновича-Павленка, В. Петріва, М. Шаповала. Вони містять величезну епістолярну спадщину С. Петлюри, яка ще чекає на своїх дослідників. Цінні архівні джерела про Петлюру містять архів Української станиці у Каліші, що зберігається у Познані, архівні збірки українських наукових інституцій США, Канади тощо.

Основний масив архівів військових частин і з'єднань Армії УНР за 1919 р. загинув у «трикутнику смерті», в якому опинилася українська армія наприкінці 1919 р. Чимало з них попало до рук більшовиків та поляків. Архіви дивізії Армії УНР – накази, розпорядження, оперативні зведення та інші документи за другу половину 1919 р. – було знищено, щоб не переобтяжувати війська, які вирушали у Зимовий похід. До рук більшовиків у 1920 р. потрапив увесь архів Української Галицької армії, і його подальша доля тривалий час залишалася невідомою. Наприкінці 1990-х років були передані з мос-

ковських архівних сховищ до ЦДАВО України значні за обсягом фонди (600 архівних справ) і сформовано фонд УГА (ф. 2188), в якому зберігаються директиви та накази командування УГА, оперативні та розвідувальні зведення, дислокаційні відомості галицьких корпусів і бригад. У фонді містяться також чимало копій розпоряджень, оперативних зведень та відомостей Штабу Головного Отамана та Дієвої Армії УНР, (оригінали яких загинули у «трикутнику смерті»), що робить матеріали фонду особливо цінними для дослідження діяльності С. Петлюри цього періоду. У 1974 р. нью-йоркським видавництвом «Червона Калина» опубліковано Денник (щоденник) Начальної команди Української Галицької армії. Цей дивом уцілілий документ дозволяє в цілому відтворити загальний перебіг операцій Галицької армії проти більшовиків і білогвардійців влітку–восени 1919 р., коли ГА перебувала у підпорядкуванні об'єднаного Штабу Головного Отамана С. Петлюри.

Висновки. Умови нелегальної роботи, динамічний перебіг подій доби визвольних змагань, обставини еміграції – все це негативно відбилося на збереженні документів про С. Петлюру. Багато з них безповоротно втрачені для науки. Усе ще не віднайдені і не оприлюднені чимало праць самого С. Петлюри. Дотепер залишається більшою мірою не зібраною й не опрацьованою його епістолярна спадщина. Відтак пошуки в архівних фондах необхідно продовжувати. Праця в архівах інших держав дала авторові підстави для висновку про те, що значна частина матеріалів і документів про українські національно-визвольні змагання 1917–1920 рр. і, зокрема, джерел, що стосуються С. Петлюри, перебувають за межами нашої країни і їх доцільно повернути в Україну. Однак роботу для встановлення міждержавних контактів та зв'язків із зарубіжними інституціями петлюрознавчого профілю і науковими установами, де зберігаються документи про С. Петлюру, слід визнати малоєфективною. Хоча саме від повернення архівів в Україну визначальною мірою залежить розширення джерелознавчої бази про С. Петлюру і про національно-визвольний рух українського народу. Добрий початок у цій справі закладено у співпраці між ЦДІА у Львові та Бібліотекою народовою у Варшаві, а також певною мірою ЦДАВО України з архівосховищами Москви (у роки до агресії Росії проти України). Однак і тут ще належить зробити більше, ніж зроблено. Документи і матеріали про С. Петлюру, на думку автора, невиправдано розпорошені по різних архівних установах. Нагальною є потреба створення окремого архівного структурного відділу (скажімо, у рамках ЦДАВО України), який би сконцентрував усю джерельну базу і координував науково-дослідну роботу у цій царині. Суттєвим практичним кроком з точки зору виявлення, вивчення, публікації матеріалів мала б стати підготовка анотованого покажчика фондів та колекцій документів про С. Петлюру. Переконали, що заходи до 100-річчя Української революції викличуть в українському суспільстві запит на Петлюру, активізують пошукову роботу в архівах, а нові документи і нові наукові дослідження та об'єктивні праці додадуть нових знань, зокрема у сенсі подолання численних стійких міфів і стереотипів, що сто років накопичувалися довкола постаті С. Петлюри.

Література

1. Винниченко В. Відродження нації: у 3-х ч. – К. : Політвидав. України, 1990. Ч. 1. 348 с.; Ч. 2. 327 с.; Ч. 3. 535 с.
2. Державний архів Служби безпеки України (ДА СБУ). Спр. 69270 фп. Т. 2. 1 арк.
3. Йосипишина Я. Віднайдені передвоєнні архіви Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Інформаційний бюлетень Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. 1999. Ч. 62. С. 33.
4. Савченко В. Україна масонська. К. : Нора-Друк, 2008. 336 с.
5. Солдатенко В. Вінниченко і Петлюра. Політичні портрети революційної доби. К. : Світгляд, 2007. 621 с.
6. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 років : у 4-х кн. Нью-Йорк, 1969. Кн. 1. 152 с.; Кн. 2. 204 с.; Кн. 3. 160 с.; Кн. 4. 192 с.
7. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. Прага, 1923. 186 с.
8. Яневський Д. Проект «Україна», або крах Симона Петлюри. Харків : Фоліо, 2010. 315 с.

References

1. V. Vynnychenko, V. (1990). Nation's revival: in 3-vol. Kyiv: Politydav. Ukrainy, vol. 1, 348; vol. 2, 327; vol. 3, 535 [in Ukrainian].
2. Derzhavnyj arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (DA SBU). Spr. 69270 fp. Vol. 2, 1 [in Ukrainian].
3. Josypshyna, Ja. (1999). Pre-war archives of the Ukrainian Library named after S. Petljura in Paris. Newsletter of the Ukrainian Library named after S. Petljura in Paris. Vol. 62, 33 [in Ukrainian].
4. Savchenko, V. (2008). Ukraine is Masonic. – Kyiv: Nora-Druk [in Ukrainian].
5. Soldatenko, V. (2007). Vynnychenko and Petljura. Political portraits of the revolutionary era. Kyiv: Svitoghljad [in Ukrainian].
6. Khrystjuk, P. (1969). Notes and materials to the history of the Ukrainian revolution of 1917-1920: in 4 vols. – New York, vol. 1, 152; vol. 2, 204; vol. 3, 160; vol. 4, 192.
7. Shapoval, M. (1923). Ghetjmanshhyna i Dyrektorija. Prague.
8. Janevskij, D. (2010). The project "Ukraine", or the collapse of Symona Petljura. Kharkiv: Folio, 2010 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.04.2018 р.